

ností návodu našeho genetického. Tak ukončena první část knihy první více theoretická, než praktická, více vykládající než předpisující; a prokletěna jest dráha k soustavnému navedení nejvhodnějšího hospodaření pospolitého vůbec a občanského zvláště, kteréž bude tvořiti obsah rozpravy následující, více praktické než theoretické.

B. Hospodářství společenské čili vláda člověka nad přírodou.

P o s p o l i t o s ť.

§. 151. Živly její.

Pospolitosť byla založena, aby členové její snadněji dosáhli účele svého. Účelem tím jest blahobyť. Blahobytu ale dosáhnouti nelze pouhým upospolněním. Upospolnění jest jenom krok přípravný.

Dějiny zachovaly nám jména přechetných pospolitostí, kteréž tak málo k cíli onomu se přiblížily, že možná o nich tvrditi: sdružení na vzájemnou podporu bylo jim na společnou záhubu. Skoumáme-li příčiny, shledáváme, že neblahými osudy sešly s dráhy, kterouž kráčetí měli vedlé přirozených potřeb lidských. My dráhu tu již známe. Jest to dráha svobody. Neú-li pospolitosť schopna, aby pojistila jedincům svobody; není-li možná, aby v ní nabyli spůsobnosti vyvíjení vedlé určení svého: pak jest ústrojí její nepřirozeno a musí rozpadnouti jako vše nepřirozené. Svoboda jest první podmínkou vývoje jedinců. Prvním účelem pospolitosti musí tudíž býti zabezpečení svobody *všech* členů svých. Z toho jde, že účel pospolitosti neodporuje účeli jedinců. Však ač nepřičí si účelé, předece musí, jakmile počínají se jich domáhati, nastati mezi jedinci celkem neshoda. Nebo svoboda není nižádný stav setrvačný; nýbrž věčný vývoj. Věčně proudí život její mezi dvěma body, brzy se jim blíže, brzy se jich vzdaluje, nikdy jich zúplna nedostihuje. Snahou sebezachování, bezvýminěným to zákonem přirozenosti lidské, puzen jest jedenkaždý k rozšíření svobody své vlastní. Žítí toliko svobodě cizí jest nejkrásnější ideou mravní; a nejvyšší možné uskutečnění její jest vítězoslávou vzdělanosti; však dokonalé uskutečnění ostane

vždy jen pouhým ideálem. Člověčenstvo nebude nikdy těšiti se onomu stavu, kde by jeden žil toliko za svobodu druhého. Z toho ale nejde, že by byla duše lidská odsouzena k tomu, aby sloužila za schránku snah sobeckých. Mezi stavem dokonalé mravnosti, dokonalým soběžitím jednoho na útraty druhého, jest stav prostřední, kde jeden baží jak po své vlastní, tak i po svobodě cizí. Stav tento jest uprostřed obou bodů nadzmníněných. Jest-li mravnost pospolitosti tak pokročila, že onen stav svobody zabezpečuje, pak jest svoboda jedinců daleko méně obmezena, nežli bezvládm důležitostí sobeckých, však přece obmezena; poněvadž nelze *libovolně* jednati jednomu z ohledu na svobodu druhého. Proti tomu vzpírá se přirozenost lidská. Vzpírajíce se proti obmezování sebe, podrývají členové pospolitosti základy její, ustavičné vlnobití od důležitostí jedinečných vycházející — ztroskotalo by konečně budovu její, kdyby nebylo mezi oběma prostředníka. Prostředníkem tím jest *stát, jenž jest zosobněná jednota vůlí všech členů pospolitosti*. Stát jest osoba, a co osoba liší se ode všech ostatních svou jedinečností. Na jedinečnosti jeho zakládají se zvláštní důležitosti, jichž uskutečňování tvoří podstatu prostředkování mezi jedincem a pospolitostí. Vůlí jeho jest jednota vůlí všech. Nemůže tudíž hájiti důležitosti části, přičítá se důležitostem celku. Naopak musí se jim opřítí. A poněvadž důležitosti lidu strannické neostávají předmětem toliko snah a tužeb, nýbrž nasazovány bývají za ně statky a životy, musí býti státu zabezpečena dostatečná moc, aby je udržel v příslušných mezích; *stát musí býti dosti silen, aby ne-zvítězily důležitosti jedinců nad důležitostmi jeho*.

S tímto obmezením nesmí býti kladěny nižádné překážky v cestu uskutečňování důležitostí jedinců. Nebo na něm zakládá se vývoj jejich i pospolitosti, pokrok lidský vůbec a rozvoj hospodářský zvláště. K ochraně důležitostí jedinečných jest v pospolitosti vedlé státu druhý živel: společnost.

Společnost jest pospolitost jedinců obmezivších státem důležitosti své jedinečné k zabezpečení svobody všechněch.

§. 152. Vznik společnosti.

Základem společnosti jest sdružení muže a ženy. Spolčil se čin s eitem, výboj s poddaností, setrvačnost s proměnlivostí, síla se slabostí. Povstala *rodina*, zahrnující v sobě mužství a ženství, rodiče a děti, pány a sluhy. V rodině položeny jsou základy

k vyvíjení jazyka; zde jest počátek bohoslužby a poety skládané duchu rodinnému v podobě „skřetů, penatů“ a jinak jmenovaných bohů domácích; zde jsou zárodky právního řádu a ústavy obce a státu; zde ústrojí, na jehož povaze závisí zvláštní ráz obou. Tak jest obec slovanská veskrz socialistická, jako rodiny, z nichž se skládá. Páska lásky rodinné víže všechny z jednoho otce pošlé potomky a ženy jejich na dům otcovský, tak že se nerozcházejí, alebrž hospodaří na dědině pospolité. Naproti tomu měla rodina německá ráz jedinečnosti. Kdežto v slovanské „wsiak ot swej čelědi wojewodi,“ zůstávala rodina německá pohromadě toliko k dospělosti dětí. Jakmile mužové byli za statny a branny prohlášeni, odrůznili se, neznajíce nižádného pravidla, pro jednání své kromě vlastní vůle. Kdežto tam všickni údové rodiny na hospodářství stejného brali podílu „mužie pašu, ženy ruby strojá,“ starali se mužové rodiny německé o všecko jiné spíše, než o hospodářství, ponechávajíce je ženám a otrokům.

V čele rodiny stojí otec (glava čelědina), jenž trojí moci svou manželskou (manus), otcovskou (imperium paternum) a čelední (jus herile) udržuje v rodině pořádek. — Rodina rozšiřuje se v rod, totiž pospolitost, zakládajíc se na pokrevnství, někdy též na společenství pozemku co statku rodového. V rodu bohatne řeč. Vyvíjením poměrů rodových vznikají i člověkotvarné představy o bozích a vymýšlí se celý jich rodoslovný kmen.

Řády správní rozvíjejí se v obecnou poruku, na níž zakládá se pomsta rodová, jako jest „osveta“ u Černoheců a „krvina“ u Slovanů Tureckých: poškozený běře s přibuzenstvem krvavou pomstu na vinníku a rodu jeho.

Pospolitost, záležející z více rodů společného původu svého vědomých, nazývá se *kmen*. Řeč bohatne a tříbí se; názory náboženské a řády právní se zdokonalují.

Pospolitost záležející z jednoho nebo více kmenů, vědomých jedinečnosti své a užívajících společného jazyka co pásky pospolitosti, jest *národ*. Národ obmezivší státem jedinečné důležitosti členů svých tvoří *společnost národní*.

§. 153. Záležitosti společnosti a státu.

Všickni členové národa jsou vedlé idey pospolitosti zavázáni, aby co jedinecové nerozhodovali o platnosti své společenské sami o sobě. Poměr tento nazývá se *řádem společenským*. Platnost spo-

lečenskou má jeden každý dle hojnosti statků, kterýmiž jest obdařen. Statky jsou buď nehmotny, jako vzdělanost, česť a moc, buď hmotny, jmění jedinců tvořící. Na platnosti společenské zakládá se podíl jednoho každého na sjednocené vůli všech; na společenské platnosti *národa* spočívá působení národa státotvorné. Závise-li nabývání statků na působivosti jedinců a podléhá-li tato ustavičnému kolísání, musí kolísati i platnost společenská i působení řádu společenského na tvoření státu. Naproti tomu působí zase stát mocně na vývoj společnosti. Nadržuje vedlé povahy své důležitostem vlastním proti jedinečným; a dle uskutečňování snahy této kolísá i řád společenský. Z toho jde, že každý řád společenský čelí k utvoření *svého* státu a každý stát k utvoření *svého* řádu společenského.

Vedlé zákona přirozeného, že větší síla přemáhá menší, jsou v každém národě a společnosti vůbec dvě třídy: panující a opanovaná. První snaží se, aby si podrobila moc státní; aby učinila stát služebníkem zájmů strannických; aby moci založené ku svobodě všech mohla užívati toliko k svobodě vlastní. Úspěchy její zrači se v *ústavě*. Moc státní, kterouž ústava jednotlivým třídám zaručuje, obsažena jest v *právech politických*. Práva politická jsou tudíž měrou svobody, kterouž požívají členové společnosti v státu. Výstřednímu rozšiřování moci jedněch na útraty svobody druhých odporuje dle povahy své stát. Jemu záleží na svobodě všech; a pozbývá ethického základu, jak mile propůjčí se zvláštním choutkám jedné toliko třídy společenské. Úspěchy jeho vzhledem k zabezpečení svobody všech zrači se ve *veřejné správě*.

Obapolné důležitosti právě vytčené ustavičně se potýkají. Věčný spor jejich tvoří *život státu*. Státy hynou, jakmile podléhají jedny ze záležitostí uvedených druhým.

§. 154. Obec základem státu zeměpisného.

Stát, co zosobněná jednota vůli všech, co protiva společností, co mravní ústav k docílení účele jedinců, národů a člověčenstva nezávisí na nějakém území. V tomto slova smyslu mají stát též národové kočující, a spisovatel státního práva Zöpfl neporozuměl pojmu státu, odůvodňuje náhled svůj o podstatě znaku jistého území v pojmu státu tím, že mluví se toliko o kočujících národech, nikoliv ale o kočujících státech. Patrně, že tím myslel toliko na *stát zeměpisný*.

K založení státu zeměpisného musí překročiti ovšem každý národ, má-li skutečně přemoci nadvládu přírody. Nebo tehdy teprve možný jest nekonečný vývoj sil jeho duševních a tělesných. Hleďme, kterak působí usídlení čili ustálení národa na jistém území především na pokrok ducha lidského. Jakmile připoutá se práce na pozemek, učí se člověk *pořádku časovému*. Jest mu rozeznávati dobu práce a odpočinku, setby a sklizení atd. Pozorování pořádku časového vede k přemýšlení o přírodě vůbec. Nevyzpytatelné zákony její vzbuzují v duši tušení o Bohu. Přítomností jeho bezprostřednou zasvěceny jsou zvláštní místa pozemků jako hory, prameny, stromy atd. Tak bylo u všech národů i u národa slovanského. K posvátným horám, pramenům a stromům přinášeny oběti, tam „otčík dáváše krmě bohóm,“ tam „k něm hlásat chodíváše.“ *Vytvíjí se zvláštní náboženství, kteréž zosobňuje a zbožňuje síly přírodní.* Na tom není dosti. Přemýšlení o zákonech a silách přírodních pokračuje dále. Člověk snaží se vypátrati jich souvislost. Přemýšlení o zákonnitosti a souvislosti příčinné ukazuje přírodních jest počátkem *bádání vědeckého.*

Mimo to má usídlení národa důležitý účinek na tvoření jmění. K účeli bohoslužby, soudu a cvičení ve zbrani zapotřebí zvláštní místnosti. Místnost ta sloužívá s počátku všem třem účelům, jako někdy Arkona a Raďhóst severním Slovanům a svatý Vyšehrad předkům našim. Později oddělují se, a bývají stavěny zvláštní chrámy, soudní síně a cvičírny. Místnosti tyto vyloučeny jsou z vlastnictví *soukromého* a nazývají se jméním *obecným* neb *veřejným*. *Veškeří členové společnosti sjednocení obecným jméním a obecnou bohoslužbou, soudy a cvičením ve zbrani nazývají se obec.* (Srovnej L. Stein: System der Staatswissenschaft. II, 292). *Obec jest základem státu zeměpisného, totiž státu společnosti usídlené.* Teprve spořádáním života společenského v obci a státu zeměpisném vznikla možnost vymanění lidstva z nadvlády přírody. Nebo teprve ustálením práce v obci bylo možná, aby súčastnilo se výhod kteréž mu přináší :

§. 155. α) Pokračování v práci.

S opovržením pohlížíme na věky uplynulé, porovnávajíc osvětu doby naší se zatemnělostí, kteréž hověly; pohodlí nej-

chudšího z nás s nedostatky, kteréž tehdy trpěti museli panovníci a knížata. Zapomínáme ale, že veškeré poklady, kterýmiž vládne nyní duch a tělo naše byly by nám doposud uzavřeny, kdybychom jich se domáhajíce, nevstupovali na bedra předků, a nemohli použiti za stavivo díla, kteráž nám zanechali. Útrpně pohlížíme na hvězdářství starých Chaldejců, porovnávajíce je s podivuhodnou soustavou velikého Slovana: však těšili bychom se jí, kdyby mu nebyli předeházeli právě oni Chaldejcové, kdyby na ně nebyli vstoupili Egypťané, kdyby tam kde přestali Aristillus a Timocharis nebyl započal Eratosthenes a o něho nebyl se opřel Ptolomaeus; kdyby na úspěších těchto starověkých nebyli stavěli Arabové a Vlachové? Pokračuje v práci jejich objevil Koprník velikou pravdu svou. Zavrhnul soustavu panovavší 1500 let; však byl by vystavěl, kdyby nebýval měl co zhourati? Hvězdářství naše nebylo by na výši nynější, kdyby v práci jeho nebylo pokračováno Tychobrahem, a kdyby na základech dobytých v středověku nebyli stavěli velikáni novověcí, jako Kepler, Newton a j.

Jako v práci duševní, má zákon pokračování v práci platnost též v práci hmotné. Snáž lze zdokonaliti závod již stojící nežli zaříditi nový. Staré firmy mají nesmírné výhody před nově vznikajícími. Krajiny továrnické snáž závodí s rolnickými, zavádějícími teprve průmysl zanedbaný. Národ pokračující v zděděné práci průmyslné snáž udrží v soutěži světové převahu na své straně, než národ vyměnivší teprve páru za potah.

Důležitost zákona pokračování v práci znali velmi dobře staří národové. Rozdělujíce se na kasty zavazovali syna, aby pokračoval v práci otcově. Veškerá učenost dědila a zdokonalovala se v kastě kněží, zručnost průmyslnická v kastě řemeslníků.

Ačkoliv se kastovnictví se svobodou osobní nikterak nesrovnává, a nikdo rozumný zařízení jeho přáti si nebude, přece mu upřítí nelze jednostranný prospěch vyplývající z nejdokonalejšího v život uvádění hospodářské zásady pokračování v práci.

Stěhováním národů zničen průmysl starověký. Však u pěstování vzdělanosti jeho pokračováno v klášterech středověkých. Zjednavše zákonu pokračování v práci platnost ve vědách a umění prokázaly člověčenstvu službu neocenitelnou. V díle tom následo-

valy je vysoké školy. Zakládány jsou, aby pokračující v práci, kterouž podniknul duch lidský za věků minulých, založily základy k dalšímu pokroku života duševního. Jsou duchu národnímu tím, čím průmysl potřebám jeho hmotným. Běda národu, kterýž jich nemá!

Jak blahodárné účinky má pokračování v práci, tak záhubně působí přerušeni její. Vezměte národu vysoké školy, a duševní život jeho utrpí rovnou ránu, jako zastavením průmyslu blahobyť jeho hmotný. Dělníci obrátivše se k jednotvárnému a nestálému zaměstnání rolnickému pozbudou zručnosti a vytrvalosti v práci; podnikatelé ztratí obchodní spojení; stroje stanou se starým železem. Dělníci na roli ducha nemohouce působiti činností pravidelnou pro kruhy věnující se rozmanitým povoláním stanou se pracovníky nestálými. Ztrátou nejmocnějšího spojidla, kterýmž jest v spopolitosti duševní živé slovo, pozbudou nevyhnutelné jednoty; nejdůležitější nástroj obchodu duševního, jazyk, pozbude mrtvou nečinností sběhlosti, svěžesti a dokonalosti. To vše musí se dostaviti, třebaš slovem mrtvým zdokonalovaly se vědecké pojmy a pokračovala v národě vzdělanost.

Jiná příčina, že teprvé spořádáním života v obci podařilo se člověčenstvu vymanění z nadvlády přírody jest ta, že teprvé zde bylo možná, aby jiný jinou obíraje se prací zdokonaloval část díla společného, čímž roste úspěch vespolný; teprvé v obci stalo se možným trvalé:

b) Spojování a dělení práce. (Cooperation and division of labour.)

§. 156. I. Původ.

Rozdělování zaměstnání rozdílných mezi hospodáře rozličné, z kterýchž oddal se jeden každý jednomu neb několika málo způsobům práce, nazval Adam Smith dělbu práce (Division of labour).

Název tento jest nedostatečen. Tak dělí na př. práci svou Eskimák, jenž téhož dne boudu staví, boty šije, saně tesá, luk, šipy a ostěpy robí; a přece by jsme se velice mylili, domnívající se, že Smith myslel dělbu práce v tomto smyslu. Nikoliv kde jedna osoba zastává více prací výrobných, alebrž kde více osob dělí se o výrobu jedné hodnoty, jest dělení práce, jak Smith mu rozumí. Proto by bylo lépe nazývati s Listem tuto *podmětnou* a onu

(hospodářství škodlivou) dělbu práce *předmětnou*. V případě prvním můžeme mluvit též o spojování práce (cooperation), jak činí též Smith, poněvadž podstata věci leží rovněž tak v dělbě jako v spojování prací rozdělených. Poněvadž ale název „dělba práce“ stal se již názvem technickým, rozhodl jsem se pro jméno toto, kterýmž nazval též dítko své A. Smith.

Jest-li lhostejnější název, důležitější jest otázka o *původu* dělby práce. Poněvadž panuje o otázce té křivý náhled, zmiňuji se o ní několika slovy.

Plato odvozuje dělbu práce z rozmanitých vloh a náklonností lidských ku práci (Rep. II.—IV.). Starověký mudre tento znal ducha a zákony jednání našeho lépe, jest bližší pravdě, nežli ekonomisti věku našeho. Adam Smith odvodil dělbu práce z výměny, řka, že „dělba práce původně není následek nějaké moudrosti lidské, předvídací a zamýšlející hojnost onu všeobecnou, ku kteréž dává příčinu, alebrž nutný ač velmi povolvný postup náklonnosti (propensity) k výměně, jakýž leží v přirozenosti naší.“ Adam Müller kárá Smitha, že toto vyvinutí principu dělby práce jest nedokonale, jelikož skutečným původem jejím jest prý kapitál „t. j. zásoba z minulosti přenesená (?) poskytující dělníkovi rukojemství, že obstaráváním odvětví živnostenského neumře hladem.“ Nehledě ku křivému pojmu, kterýž má Müller o kapitálu, musím podotknouti, že není pravda, že by zásoba byla *původem* dělby práce. Jest toliko nahodilou její *podmínkou*. Kdyby lidé neuznali *nutnost* dělby práce, nedělili by vzdor zásobám sebe větším. Ovšem ale pravda, že nelze dělit, pokud není zabezpečena zásoba statků nevyhnutelně potřebných. Pokud si této nezaopatřil, či jinak nepojistil, neobráti se člověk ku práci jiné. Pojistiv si ji ale, poslouchá hned hlasu zákona společenského, velícího, aby vzal na bedra svá toliko část úlohy společné, vzdělal dokonalým provedením jedinečnost svou, a přispěl výměnou plodů soudruhů k blahobytu společenskému a tudíž i ku svému vlastnímu. *Původem dělby práce není—tedy ani zvláštní nadání, ani výměna, ani zásoba, nýbrž jedině obmezenost sil jedinců a nekonečnost určení jejich.*

§. 157. II. Spůsoby dělby práce.

V kterém národě není vyvinuta dělba práce, tam vše pokulhává. V skutku nalézáme v národech na nízkém stupni stojících,

že jsou jedincové zároveň rolníky, zahradníky, staviteli, krejčími, obuvníky, sedláři — vůbec vyráběči všeho, což vyžaduje obmezené jich hospodářství. Snadno pochopíme, že mezi všeměli těmito bude málo všemělců. Nebo není možná, aby hospodář zabýval se prací tak rozmanitou, vycvičil se důkladně v zaměstnání jednotlivém. To platí zvláště o spojování práce hmotné a duševní. Nejkriklavější příklad podává Slepoff o jisté obci francouzské, kteráž ještě před sto lety ustanovila za učitele mládeže své pastýře vepřů, jenž neuměl ani psátí, ani čísti. Jinak jest v národě pokročilem. Jeden zaměstnává se prací pouze hmotnou, druhý pouze duševní; jeden zanáší se pouze stavitelstvím, druhý zahradnictvím, třetí obuvnictvím, vůbec každý zvláštním zřídka dvojím neb více zaměstnáním. Kteraké to má účinky, uvidíme doleji. Zde se jedná prvně o prokázání zjevu, že čím vyšší jest stupeň, kteréhož došlo hospodářství společenské, tím lépe rozdělena jest v něm práce.

V rozmanitosti té nacházíme, že některá odvětví spřízněna jsou znaky společnými; dle nichž rozeznati možná několik způsobů dělby práce:

α) Dle toho, *beře-li se ohled na vlohý a náklonnosti pracujících*, jest dělba práce

α¹) *přirozena čili průměrná*,

β¹) *nepřirozena čili nepříměrná*. Ona má platnosť hlavně v tak zvaných povoláních a konání nazvaném vyšším; tato při zaměstnání živnostenském, konání nižším, služebném a otrockém. Každému známo, že při tomto malý běře se ohled na zvláštní člověka schopnosti. Čím nižší jest stupeň vzdělanosti toho kterého národa, tím méně vyvinuta jest u něho dělba práce. Tak byla doba, kde rod ukládal jedinci povinnost zaměstnání. V kastách egyptských nastoupil syn práci otcovu. Čím výše dospívají národové ku vzdělanosti, tím svobodněji volí každý jedinec svůj stav, ku kterémuž jej povolala zvláštními schopnostmi prozřetelnost Boží.

β) *Hledíce k velikosti obvodu, v kterémž práce se rozdělila*, rozeznáváme dělbu práce:

α¹) *místní*, kteráž obmezuje se na jeden dům, na jednu živnost a na jednu obec;

β¹) *státní*, zakládající se na zvláštnosti povahy rozličných zemí a krajin státu. Jednotlivá odvětví průmyslu podnikají a zarážejí se totiž tam, kde nejlépe se jim daří. Tak jest znamenita výroba

porcelánu v obvodu tržebné komory Chebské, poněvadž v krajině této nacházejí se v hojnosti podmínky její palivo a kaolin. V Čechách květe též průmysl skelný. Přihlížíme-li k vlastnostem krajin, v kterýchž nalézají se znamenité sklárny české, jako Harrachovské v Nových hradech a Stříbrných hutích a j.; všude jsou to místa, kdež hojnost paliva a křemanů. Prádelnictví daří se nejlépe v horách, cukrárnictví v rovinách.

Konečně jest dělba práce.

γ^1) *mezistátní*, zakládající se na zvláštnosti povahy rozličných zemí a národů je obyvajících. Anglie pěstuje obchod a tržbu, Francie vkus, Německo filosofii, Čechy zpěv a hudbu atd. Podobné platí o průmyslu. Pěstujef se v státech průmysl takový, jaký nalézá v nich nejlepších podmínek. Někdejší otrokářské státy Soustátí amerického, jako Delaware, Maryland, Virginia, Karolina atd. zaopatřují jiné světa díly bavlnou a tabákem; Čína čajem; Anglie výrobky znamenitého továrnictví; Vlasy, Francie a Čína hedvábím; Řecko korintkami a hrozkami; Čechy sklem. Mezi státy říše rakouské zaujímají Čechy co do spojování a dělby práce první místo, poněvadž je usnadnily jak výborné vlohy obyvatelstva tak i hojnost surovin, sil přírodních a rukou pilných mnohem lépe než v kterémkoliv jiném státu říše naší.

γ) *Vzhledem k výrobkům práce* sluší rozeznávati

α^1) hmotné a

β^1) nehmotné.

α^1) Ony toliko nazval Smith výrobné, produktivné; tyto má za nevýrobné, neproduktivné. První toliko prý tvoří hodnoty, nikoliv pak druhé. Dle toho byla by práce vynaložená na udělání péra, kterýmž napsal Palacký dějiny národa našeho výrobná; práce vynaložená na sepsání dějin těchto nevýrobná. Práce zhotovivší housle Hřimalého byla by výrobná; práce, kterouž vyluzuje tento čarovné zvuky písní našich, nevýrobná. Práce nožiče, zhotovivšího nástroje amputačné, byla by výrobná; práce Matějovského vynaložená na amputaci zachránivší raněnému život, nevýrobná. Víím, že Smithovi nepřisvědčíš, uvážíš-li co jsem pověděl v náuce o hodnotách. Hodnoty jsou totiž hmotny a nehmotny; a práce jest výrobná, nechť vyrábí ty neb ony. Jinak soudil Smith. Neuznával totiž hodnot nehmotných. Pak ovšem důsledně musel prohlásiti práci zanášející se výrobou těchto za nevýrobnou.

Práce hmotné jsou α^2) dle toho, zdali má na nich většího podílu tělo či duch *služebné a řídící*. První jsou zase buď *těžky* buď *strojnicky*. β^2) Dle účele hospodářského jsou práce hmotné buď *výrobní* buď *spotřební*. Výrobné jsou zase buď *řemeslné*, mají-li za účel pouhou proměnu látky bez ohledu na zvýšení hodnoty její, buď *průmyslné*, mají-li za účel nejenom proměnu látky, nýbrž i zvýšení hodnoty její. Práce průmyslné opět se rozdělují.

α^3) Tak bodří venkované zorávají úrodné roviny vlasti naší; pěstí vinice po stránkách pahrbků polabských; očkují a roubují v sadech a zahradách třešni, broskev, meruňku, Dolanskou švestku a Míšenskou jablůň; kácejí mohutné jedle a staleté duby v tmavých hvozdech Šumavských a v plodných lesích Středohorských a Českomoravských; loví v potocích, řekách a jezeřích chutnou štiky, v Labi a Vltavě vzácného lososa a v Otavě drahé perle; pronásledují bohatými lesy a požehnanými luhy plachou zvěř; hlídají nescíslná stáda dobytka, jehožto zvonky zaznívají od strání malebných hor Krkonošských, Jizerských, Lužických, Krušných, Smrčín, Českého Lesa a Šumavy dolu k pastvinám krásných rovin našich; pouštějí se odvážlivě do útrob země, těžíce z bohatých dolů Plzeňských, Buštěhradských, Švadovických, Rudohorských Krkonošských a j. plody rostlinstva předpotopního a poklady nerostů; veškeré práce tyto jmenujeme *pravýrobou* a rolníci, vinaři, sadaři, zahradníci, lesníci, rybáři, pastýři tvoří stav pravyráběčů.

β^3) Jiné práce mají za předmět vzdělávání neboli šlechtění látek syrových průmyslem rolnickým získaných. Nebo kořist dobytá ze země průmyslem rolnickým jest látka, kterouž musíme teprv přispůsobiti rozličným potřebám a choutkám svým. Souhrn prací těchto nazýváme *továrnictví* a rozeznáváme:

1. *šlechtění surovin z oboru rolnictví*, jako mlynářství, kožešnictví, rukavičkářství, kloboučnictví, lnářství, konopařství, bavlnictví, cukrářnictví, mydlářství, svíčkařství, papírnictví, loďařství šindelářství, proutěnictví atd.;

2. *šlechtění surovin z oboru hornictví*, a sice šlechtění kovů, jako drátenictví, evočkářství, zbrojířství, měďařství, mosaznictví, zlatnictví, hodinářství atd.; výrobu skelnou, jako hutnictví a rafinářnictví; výrobu porcelánu, zboží kamenného a hlíněného; šlechtění drahokamů; výrobu lučební, totiž kyselin, žiravin, kyslíčnicků kovových, škrobu, barvin, rozžehadel, plynu atd. Osoby pra-

cemi těmito se zanášející tvoří stav *továrníků* čili osob suroviny přetvořujících.

Soubor veškerých prací průmyslných nazývá se *průmyslem*. Průmysl mající za účel *pocitivé* zvětšování hodnot jich přetvořováním, čeli tímtež k rozmnožování *jmění* čili *hodnot*, *kterýmž vedle uznání státu vládnouti můžeme*. Průmysl mající na zřeteli trvalou obživu nazývá se průmyslem *živnostenským*. Průmysl živnostenský zanáší se vynakládáním buď *pouhé práce*, jako čini umělec a dělník, buď *pouhého kapitálu*, jako půjčující a zapůjčující, buď *práce i kapitálu*, jako všichni podnikatelé. Průmysl živnostenský zanášející se vynakládáním práce i kapitálu jmenujeme *živnostenským v užším smyslu*, a zaměstnání tímtež *živnost*. Též *práce nehmotné* jsou více druhů:

α^2) Jsou práce mající za účel povzbuzování jiných k mravnosti, náboženství, osvětě, vlastenectví a človehčenství, *učitelství*, *vychovatelství*. Jako tyto pečují o ducha, směřují jiné práce

β^2) k tomu, aby předešlo se neduhům a nemocem, a jest-li se vyskytly, aby učinili se co možná neškodnými: *lékařství*.

γ^2) Jiné práce hledí k tomu, aby tvořily, co lahodí smyslům, zvláště sluchu a zraku: *umělectví*.

δ^2) Jiné mají za účel ochranu jedinců i celé společnosti: *práce branné*.

ϵ^2) Nade všemi pracemi stojí práce stavu, kterýž má býti správcem a soudcem lidu: *úřadování*.

Zaměstnání pracemi nehmotnými, kteréž děje se jedině k vůli pracím těmto, nazýváme *povoláním*. Povolání nacházejí v hospodářství politickém povšimnutí jenom pokud jsou prameny výrobných sil hospodářských a pěstuje se jimi nákladnost hospodářská, však nikoliv poněvadž (jak mylně soudí Storch, Rossi a jiní) vědomosti a umění týmž podléhají zákonům, jako výrobky hmotné. Jenom pokud sestupují z velebných výšin svých v obor prací živnostenských, jsou předmětem úvah hospodářství politického.

δ) Veškeré práce pod α , β , γ , vypočtené jsou dle času, v kterémž pracují ti, mezi něž práce jest rozdělena buď

α^1) současně, buď

β^1) různěčasny.

Rozdil ten *sluší* činiti zvláště, jedná-li se o *účinky dělby práce*, jichž řádnému ocenění nerozeznávání ono až posavad nemálo vadilo.

III. Účinky dělby práce:

α) současné,

§. 158. α¹) blahodárné.

Škola národohospodářská hledíc k účinkům dělby práce, všímá si toliko práce řemeslné. Začínám též s vylíčením účinků těchto ponechávaje si poukázání ke skutečnému dosahu účinků dělby práce na konec článku.

Účinky dělby práce řemeslné vylíčili již Smith a Say. Onen ukázal k výrobě špendlíků; tento karet. Ne méně zajímavá jest v ohledu tomto výroba per ocelových. Jediná továrna Birminghamská vyrábí ročně 262 milionů. Průměrně zhotovuje tam jeden ze 400 zaměstnaných dělníků denně 1795 kusů. Zaměstnaný jsou výrobou touto skoro samé ženské. Jedna stojí při stroji, kterýž vyřezává malé kousky z ploch plechových, jež jmenují blanks nebo flats. Práce tato jde tak rychle, že jediná dělnice vyrábí denně na 28000 plíšků. V druhém oddělení továrny jsou zaměstnaný jiné ženštiny probíjením a prořezáváním plíšků. Ačkoliv se musí každý jednotlivý z nich stroji podložiti a odšoupnouti, předece jde práce obvyklá velmi rychle. Na to přichází do rukou dělníků opět jiných, kteříž je pájí. Došedším žádoucímho stupně měkosti vtačuje se znak, firma a nápisy všelijaké. Tím zabývají se opět jiné dělnice, z nichž každá nohou řídí závaží, vyzdvihující moutev stampilí opatřenou. Některé dělnice jsou tak zručny, že vytlačí denně několik tisíc per. Opět jiné zaměstnávají se ohýbáním, leštěním, broneováním, přišíváním, zabalováním atd. Kdyby chtěl nezasvěcený někdo zhotoviti jedno takové péro, jichž dostane tučet za několik krejcarů, mnoho-li času musel by na to vynaložiti? Pochybuji, že by vyrobil jedno za den. Dělník výroby té znalý, zručný, pilný, a se všemi nástroji potřebnými opatřený sám sotva by zhotovil za den jeden tučet. Naproti tomu zhotovuje jeden, mezi něž práce jest rozdělena, za den průměrně k dvěma tisícům.

Podobný účinek dělby práce pozorovati lze při Švýcarské výrobě hodin. Tu se počítá na 54 rozličných druhů práce. Jediné hodinky musejí projíti skrze ruce několik dělníků, nežli obdrží způsobu hrubou, tak zvanou ébauche, záležející toliko z líčníků,

pastorků a hřidelků se zuby. Pak je zkouší repasseur, na to pracuje na nich finisseur, pak pozdrář. Zvláštní dělníci zaměstnávají se hotovením ciferníků, ručiček, čepovic z malých drahokamů. Pak přicházejí do rukou graveura, guillocheura atd. Kdyby chtěl některý hodinář sám zhotoviti veškeré k hodinkám kapesním potřebné části, pochybuji, že by byl před několika měsíci hotov s jedněmi hodinkami. Dělbou práce ale vyrobilo Švýcarsko r. 1856 ohromný počet, 1,100.000 hodin. Jelikož výrobou touto zaměstnáno bylo 40.000 lidí, přijde na jednoho průměrně přes 27 kusů.

Kdyby jeden každý měl si zaopatřiti potřeby své sám, jak bídně by to s námi vyhlíželo? K zhotovení nejhrubší haleny dráteníkovy potřeboval by několik let. Rozdělením výroby její mezi pastýře, soukenníka, postřiháče, krejčího, přadlenu, knoflíkáře a řemeslníky všech těmto potřebných nástrojů zhotovuje průměrně jedenkaždý spolupracovník několik halen za jediný den. Však uvádějíce na důkaz blahodárných účinků dělby práce číslice statistické, nezapomínejme na výlohy, kteréž musí býti vykonány na zaopatření látek pomocných, nástrojů továren atd., kteréž dříve odtáhnouti sluší od celého součtu hodnot vyrobených, nežli zvíme úspěch pouhé dělby práce. Nejenom v továrnictví ale při veškeré práci vůbec lze pozorovati blahodárné účinky spojování a dělby její. Vědy by nestály na stupni nynějším, kdyby se nebyli jedinci rozdělili o nesmírnou látku jejich, bádajíce jeden každý na poli zvláštním. Kdyby si byli Linné, Cuvier, Koprník, Newton, Kepler a ostatní znamenití přírodopyskycové ne zvolili zvláštní obor bádání, nebyli by obohatili botaniku, zoologii a hvězdárství velikými nálezy svými. Ovšem upříti nelze, že by věda mnohem rychleji pokračovala, kdyby badatel jeden nemusel sobě vypůjčovati úspěchy druhého, alebrž dle potřeby rozumování svého sám si je mohl utvořiti; ale síla jedince jest příliš obmezena; a proto nás vede rozum k dělbě práce, kteráž jest provázena výměnou úspěchů hmotných i duševních, nabražujíc takto nedostatky jedinců. *Rozmnožení a zdokonalení výroby jak hmotné, tak nehmotné jest tedy blahodárným účinkem dělby práce.*

Zákon dělby práce není tedy pouhým zákonem řemeslným, za kterýž má ho Smith, nýbrž zákonem společenským, platícím rovněž o práci hmotné i nehmotné.

Co příčiny blahodárných účinků dělby práce udává Smith:

1) zručnost a lbitost, kteréž nabývá člověk zanašející se po delší čas toutéž prací ;

2) uspoření času, kterýž by se jinak mařil přecházením od zaměstnání jednoho k druhému, změnou místa a strojů, kolikerym začínáním nové práce, spojeným vždy s neodhodlaností a liknavostí ;

3) vynálezy, z nichž větší počet děkujeme jednostrannému zabývání se jednou a toutéž prací.

Jest viděti, že má Smith zase na zřeteli dělbu práce toliko řemeslné. Poněvadž ale zákon spojování a dělby jest zákonem společenským vůbec, sluší udati příčinu vztahující se ku všem zjevům jeho v životě společenském, a ta jest, že *úplným věnováním jednéh jedině toliko části úlohy společné přibližují se všichni ku konečnému cíli pospolitosti, kteréhož by obmezení jedenkaždý sám na sebe nikdy nemohli se dodělati, a kterýmž jest všeobecný blahobyť.*

§. 159. β¹) Účinky škodlivé.

Naproti blahodárným účinkům dělby práce uvádějí se mnohé škodlivé :

α²) *Čím dokonalejší jest dělba, tím obmezenějším stává se duch dělníků.* Mnozi z nich nejsou celý svůj život leč pákou, pérem nebo klikou. Tuto námitku činí Francouz Lemontay ve spisu „Morale de la Division du Travail.“ Naproti tomu, poukazuje Babbage, krajan jeho, na ženské, kteréž pletouce nejbystřeji myslí a na tkalece, kteříž bývají nejdůmyslnější hlavy. Duch tříd továrnických jest všude pokročilejší nežli rolnických, ačkoliv jest dělba práce mezi oněmi mnohem důkladněji provedena než mezi těmito.

β²) Druhá námitka, kterouž činí Lemontay jest, že *mnohá zaměstnání, jednostranna jsouce ducha lidského zdivočují.* Ovšem nelze popírati, že dílem tomu tak, hledíme-li na př. k lovecům, řezníkům atd. Však sluší uvážiti, že taci lidé nestráví všecken svůj věk prací tou, věnujíce mnohou chvíli rodině a přátelům, zábavě a vyražení.

γ²) Třetí námitka jest ta, že *jednostranná zaměstnání z dělby práce vyplývající za následek mají rozličné choroby.* Tak dokazuje statistika blázinců, že krejčí, spisovatelé a čekanci učitelství podléhávají chorobám duševným. Musí tudíž zaměstnání jejich zvláštní míti vliv na čivy mozkové. To platí též o ševcích, rukavičkářích

tkadlecích, hodinářích, švadlenách a vyšivačkách, vůbec o všech osobách v továrnách sedě zaměstnaných. Práci, kteráž stoje se odbyvati musí, jako sloužících, sklepníků, potíračů, sazečů atd. nabromaduje se krev v nohou, což má za následek, též rozmanité choroby. Mnohem zhoubnější jsou horka žárů roztopených kovů. Působí závrať, údusu, dnu, pakostnici, potlivost atd. Nečistý vzduch a prach v mnohých továrnách jakož i výpary nerostové a jedy často decimují dělnictvo. Účinky oněch pozorujeme u dělníků zacházejících s olovem, cínem, a rtutí v báních olovných a rtuťných, při pozlacování a postříbřování, slévání písem atd.

Upříti se nedá, že choroby tyto neobjevují se toliko u jedinců co výminka, alebrž že jsou pravidelně s jednostrannými pracemi těmito spojeny. To jest zvláštní důvod pro obmezení dělby práce, o kterémž později budeme jednati. Zde sluší se zmíniti toliko, že jsou mnohé prostředky zmírňující vady uvedené i bez ohledu na meze kladené dělbě práce v hospodářství národa pokročilém. Čím více člověčenstvo pokračuje ve vzdělanosti, tím více poznává příčiny chorob těchto a tím vydatněji chápe se prostředků k odvrácení jich. Ukončiv práci, při kteréž celý den seděl, nevyhledává řemeslník k zotavení svému krčmu, aby tam proseděl večer ve vzduchu zkaženém, nýbrž jde do tělocvičny a na procházku, aby si vyčistil plíce zanešené vzduchem nečistým. Mnohou práci, kterážto člověka dříve otrávená, vykonávají nám stroje a čím více pokračujeme v dělbě, tím více množí se vynálezy strojů nových, člověka v práci nebezpečné zastupujících.

Zde jest velmi rozsáhlé a vděčné pole pro působení vlády. Má přiblížeti, aby lakota a sobectví netloustly tukem zbédovaného dělnictva. Má obmeziti čas práce, ustanoviti lhůty odpočinku a přinutiti továrníka, aby pustil dělníka za dob těchto na čerstvý vzduch. Má starati se, aby místnosti, v nichž zdraví nebezpečné plyny se hromadí, byly prostranné, a čas od času provětrány atd. Z toho vyhlíží též nutnosť, aby nabyt dělník účastenství na moci politické a tím i možností oprav takových domáhání.

4. *Dělba práce činí dělníka závislým na podnikateli.* Dobrý nožíř všude najde práci; pouhý zhotovitel stěnec jest závislým na nožíři. Brylař se může usaditi v každém místě; pouzdrař ale jenom vedlé brylaře. Kdežto podnikatel stojí naproti mnohým potřebitelům, jsou dělníci závisli na jediném podnikateli.

Naproti tomu namítá se, že závislost tato končí tam, kde nalézá dělba práce přirozené meze své. Prvé než-li se na ně podíváme, přihlídněmež, které jsou:

§. 160. β) Kterak účinkuje dělba práce různochasná.

Přečetné výtvořky umělecké a důležitá díla průmyslná nebyla by možná, kdyby se o provedení jejich nerozdělila pokolení nebo dlouhá století. Na velebném chrámu našem Svato-Vítském stavěl Otec vlasti Karel; po něm bylo stavěno až do polovice patnáctého století a staví nyní a budou ještě řadu let stavěti přátelé této nejvznešenější a nejušlechtilější stavby vlasti naší. Na síti železničné, pokrývající nyní plochu Evropy stavělo půl století a prvé než-li stanou se veškeré naše dostavníky, fiakry a drošky zbytečnými, uplyne ještě několik věků.

Na zákonu dělby práce různochasné zakládá se dále možnost uzavírání státních dluhů. Na místě aby uvalily se platy na pokolení nynější, rozdělují se na více věků. Pokud vynakládají se peníze vypůjčené k prospěchu pokolení budoucího buď výhradnému, buď nám též společnému jest takové dělání dluhů, pak-li není možná peněz s menšími oběťmi zaopatřiti, zcela ve shodě s nadřečeným zákonem společenským. Proto nic nevádí abychom chtějice poskytnouti národu potřebné ochrany před nepřítelem započali se stavbou pevností rozdělenou na více věků, abychom pochopivše důležitost průmyslu, začali se zakládáním husté sítě železničné s kopáním průplavu a průkopů, třebaš by se dokončení práce té dočkala teprvé pokolení budoucí.

Čím delší jsou lhůty jednotlivých prací mezi něž rozděleno jest veškeré dílo, tím vzdálenější jest dělba práce různochasná škodlivých účinků, kteréž provázejí současnou. Již v rolnictví jest závislost dělníka menší, nežli v továrnictví. Delší doba, ležící mezi jednotlivými pracemi dává dělníku možnost, aby si osvojil k jedné každé potřebné zručnosti a sůčastnil všech, oraže, vláče a seje z jara, sekaje, sklízíje a mlátě v létě a na podzim atd. Rozděleno-li dílo na léta, desetiletí nebo docela na více věků, pak jest každá jednotlivá práce zvláštním dílem pro sebe, čímž odpadá závislost jedné na druhé. Za to ale vzniká zvláštní nebezpečí s dělbou různochasnou spojené, a to jest: *závislost dokonání díla na změnách podmínek zevnějších, kteréž mohou během času nastati a úspěch veškerých posavadních prací v nívec uvesti.* Společnost

nějaká pracuje na př. na zařízení nejkratšího a nejrychlejšího spojení mezi státy sousedícími a nešetří nižádných obětí, aby přitáhla obchod světový na dráhu svou. Několikaletou prací zmaří jediný odvážný průkop, neočekávaně podniknutý průplav nebo vynález parovozu vzdorujícího překážkám nepříznivé polohy. Proto sluší při dělbě práce různocasné bedlivý bráti zřetel na veškeré okolnosti a to tím více, čím delší jsou lhůty, na něž rozděleno jest celé dílo. Nepředloženým jednáním může býti ohrožen blahobyt celého národa. Proto nemůže míti zákon dělby práce bezvýmínečnou platnosť ani v případě dělení různocasného a musí býti i tu nějaké:

IV. Meze dělby práce.

§. 161. a) přírodní.

Škola národohospodářská jednajíc o mezích dělby práce, uvádí následující:

1. *Rozsáhlost tržiště nebo-li hojnosť odbytu.* Čím větší tržiště, tím podrobněji možná prý dělití. Bylo by zajisté nerozumno, kdyby majitel toho kterého časopisu rozděloval látku mezi tím více redaktorů a spolupracovníků, čím více ubývalo by mu odběratelů. Naopak lze očekávati, že nejpodrobnější dělba práce spojena bude s vydáváním časopisu toho, kterýž má nejrozsáhlejší tržiště neboli nejvíce odběratelů. Tak mají nejrozšířenější časopis na světě anglické Times, jichž odbyt obnáší ročně asi 12 mill. čísel, též více redaktorů, zpravodajů a sazečů, než kterýkoliv jiný časopis na světě. Co jiné časopisy nemohou, vydržují Times ve všech důležitých místech dopisovatele, ano vysílají zvláštní rychlíky, aby předstihly poštu, jedná-li se o události důležité. Jiný příklad: ve větších městech máme cukráře, čokoládníky, železníky, provazníky, papírníky a v Paříži a v Londýně krámy, kdež prodává se toliko čaj, olej, ocet atd., kdežto ve vsích a městečkách všecka tato a mnohá jiná odvětví ve svém krámě provozuje jediný obchodník. Kdyby se obmezil na obchod toliko zboží osadního, nevystačil by mu výtěžek k výživě. Proto prodává cukr a sůl, kosal a kartouny, kávu a tabák, a zanášívá se při tom i zásilkou psaní. Ve velkých městech máme holiče, kadeřníky, lékaře zubní, ranhojiče atd. Na vesnici zastává všecky práce tyto bradýř, kterýž

mimo to bývá ještě hudebníkem a politikářem. Jakmile obmezila se tržiště evoků a hřebíků, donutila nouze hřebaře a cvokaře Hořovické, Zbirožské a Příbramské, opustiti z části zaměstnání posavadní a hledati výživu v jiných průmyslu odvětvích. Zdá se tudíž, že má škola národohospodářská pravdu, odvolávajíc se k tržišti co přirozené oprávce škodlivých účinků dělby práce? A přece tomu není tak! Nebo obmezení tržiště může býti tak dobře následkem, jako příčinou dělby práce. Kdo ví, zda-li by podrobněji provedenou dělbou práce nebyly se staly výrobky hřebařů a cvokařů lacinější, odbyt tím rozsáhlejší a dělba práce tím podrobnější?

Jinou mezi jest prý:

2. *nedostatek kapitálu.* Mnohý, jenž nadán jest zvláštními schopnostmi pro jisté dílo, nemůže jich užiti, jelikož mu scházejí prostředky hmotné. Mnohý podnikatel, jenž zná zvláštní schopnosti dělníků svých, nemůže jim dáti přiměřenou práci, nemaje dostatečného kapitálu. Čím větší kapitál, tím podrobněji možná děliti práci. Máš-li veliký kapitál, zdaž nemůžeš nakoupiti velikou sílu látek, opatřiti si potřebných strojů, vystaviti továrnu a rozděliti práci mezi sta dělníků? Proto zdá se býti pravdivou věta, že nedostatek kapitálu jest mezi dělby práce. Však správná jest věta tato toliko pokud jde o výrobu řemeslnou, a křiva, jakmile vztahuje se k poměrům společenským vůbec. Nebo dělba práce na jedné má vliv na hojnost výroby a vzrůst kapitálu na straně druhé. Co tedy uznává škola národohospodářská za podmíněné může býti v hospodářství společenském podmiňující. Škola národohospodářská chybuje tedy domnívajíc se, že neblahé účinky vyplývající z přílišné dělby práce pro život společenský, mohou nalézti protiváhu v platnosti zákonů přírodních. Neblahé účinky společenské staviti mohou toliko:

β) Meze společenské.

§. 162. α') Nutnost mezi společenských.

Zákony přírodní stanoví poměr mezi příčinou a následkem; zákony společenské ale poměr mezi rozličnými vůlemi. Ve spo-

lečnosti musí se řídití člověk zákony společenskými, nikoliv ale přírodními. Jinak by nemusel na př. dělník statků k výživě potřebných vydělati, nýbrž mohl by si je vzíti, jako činí zvíře řídící se toliko zákonem přírodním. Pakli tedy vedlé zákonů přírodních pořádati nelze poměry společenské vůbec, není ani možná učiniti tak s poměry vyplývajícími z dělby práce zvláště. Přesvědčili jsme se, že přílišné rozdělování práce provázeno bývá s neblahými následky. Položení patřičné meze nebo zadržení dělby práce v míře přiměřené hospodářství společenskému nesmí tedy býti ponecháno nahodilému působení činitelů přírodních. Jinak by octla se práce lidská na stupni téže platnosti, kterouž připisujeme činnosti zvířat a strojů. Jako není nížádné jiné meze pro dělbu práce jimi vykonávané leč z přirozenosti ústrojí jejich vyplývající, tak by dělo se i s prací lidskou. Však postačí meze tyto hospodáři politickému a smí mu postačiti? Dejme tomu, že přírodní meze v článku předešlém uvedené překážejí nekonečnému rozdělování práce: zdali bývají ale položeny v čas t. j. prvé než-li nastaly již účinky pro společnost neblahé? Jak kdyby nezabránily přespřílišnému vzrůstu závislosti dělnictva na podnikatelstvu? Kdo neuzná záhubného vlivu, kterýž má závislost dělníka od podnikatele na hmotný a duševní blahobyť jeho? Zdaž ostává závislost ta bez vlivu na povahu? Zdaž může přesvědčení, že ruka má zhotovila dokonalé dílo průmyslné neb umělecké působiti na povahu mou rovněž tak, jako vědomí, že mám účastenství na zhotovování desátého neb dvacátého dílu některé přasky? Či nevyznačuje se podnikatel rázností, sebevědomím, neohrožeností a svobodomyšlností; závislý ale dělník ostýchavostí, cizosprávností, bojácností, ztročilostí? A kdyby bylo i důležitějších ohledů nedovolujících bráti zvláštního zřetele na osudy jediné třídy národa: zdaž není možná, aby se octnul celý národ vzhledem k jinému v poměru dělníka k podnikateli? Či sluší v šanc dáti osudy celého národa nahodilému působení zákonů přírodních? *Z toho vyhlíží nedostatečnost mezi dělby práce přírodních a nutnost mezi dělby práce společenských, kteréž sluší klásti jak dělbě práce současné tak i různocasné. Důležito-li poznání nutnosti této, žádoucnou jest seznání prostředků s dostatek jí vyhovujících. Škola národohospodářská nepoznavši nutnosti neudala též prostředků. Proto kladu zde:*

β) Odpověď na dvě otázky nerozluštěné školou národohospodářskou.

§. 163. α²) Jaké sluší položití meze dělby práce vzhledem k blahobytu dělnictva?

Dělník jest členem pospolitosti založené ku svobodě všech. K pospolitosti spořádána společnost, zařizen stát, založena obec. V obci umožněno pravidelné pokračování spojování a rozdělování práce. Tím získána možnost znenáhlym zdokonalováním částí společné úlohy zjednati konečně celku žádoucí nadvlády nad přírodou a odstraniti první překážku svobody lidské. Odstranění překážky druhé, povstalé v pospolitosti členům se strany členů, záviselo na uznání a následování pravdy, že svoboda jednoho závisí na uznání svobody druhého. Však brzy tu zakořenilo vládu svou sobectví, zneužívající moci v pospolitosti nabyté nejenom k nadvládě nad přírodou, nýbrž i nad člověka. Tak zneužíváno dělby práce v míře takové, že nebezpečně jest ohrožena svoboda valné třídy národa, třídy dělnické. Třída tato vzala podílu na uskutečnění účele pospolitosti, totiž svobody člověka. Zaslouhuje tudíž svobodu v rovné míře jako ostatní třídy společenské. Dělnictvo má tudíž právo domáhati se cestou zákonní, aby stát nedovolil dělby práce přes mez, za kterouž stala by se dělnictvu záhubnou. K tomu jest nevyhnutelně zapotřebí rozšíření moci politické na třídu dělnickou a rozšíření tedy práva volebního s náležitým obmezením censu.

Vím napřed, kterak budu kaceřován od školy národohospodářské; kterak mne budou poučovati o nevzdělanosti lidu a nemožnosti provedení čeho žádám; kterak mne poukážou na svobodu soutěže co neomylného arkana hojícího všecky vředy na těle mamonářského hospodářství společenského: však nepřesvědčí mne učené ty rozpravy. Nebo co jest svobodná naše soutěž? Jak se přesvědčíme pouhý výraz pro nezřízené působení rozvázáných sil přírodních, přejících si nabytí platnosť v hospodářství společenském. Náhodě jest ponecháno, kterak která strana pochodí; náhodě jest ponecháno vyrovnání důležitostí kupujících a prodávajících, vyráběčů a zpotřebitelů, kapitalistů a proletářů. Dejte pořádati dělbu práce svobodné soutěži a veškerý prospěch z ní vyplývající poplyne do kapes kapitalistů. Dělník kapitálu postrádající stane se míčem v rukou jejich, nenajde-li pomoci

v ústavu, jenž jest zařízen k obhájení a rovnoprávnému bránění důležitosti všech členů společnosti, totiž ve státu. Pročež:

1. nejsou-li zařízeny školy a jiné ústavy poskytující duchu dělníka náhradu za ztrátu, kterouž utrpěl jednotvárným zaměstnáním na př. doživotním broušením jehly nebo přiděláním uška knoflíku atd.;

2. neposkytuje-li pospolitosť dělníku prostředků, skrocuujících ducha, jenž by jinak musel divokým zaměstnáním sesurověti;

3. není-li postaráno o zamezení chorob z jednostranného zaměstnání vyplývajících;

4. není-li možná předejiti neblahým následkům vyplývajícím ze závislosti od podnikatelstva, kterouž přináší sebou dělba práce pro dělnictvo: *tehda musí stát poskytnouti dělnictvu účastenství na moci politické, pomoci jejíž mohlo by se domáhati:*

1. aby byl kapitalista cestou zákonodárni přidržen, v té míře, v kteréž by dělnictva co nástroje k širšímu provádění dělby práce upotřeboval, proměňovati podnikatelství své ve ztovaryšené, t. j. činiti z dělníka spolupodnikatele a dávatí mu takto možnost, aby vedlé jednostranného zaměstnání dělnického stal se účastníkem všestranného zaměstnání podnikatelského;

2. aby bez svolení dělnictva uzavřena býti nesměla nižádná veřejná smlouva, nesmělo učiněno býti nižádné veřejné usnešení, nesměl vydán býti nižádný zákon dělbu práce podporující. V obchodních komorách, v schůzích výskumných (enquetních), na sněmích atd. hlasuje se o zákonech a smlouvách státních dávajících větší neb menší platnosť důležitému společenskému zákonu dělbě práce. Kdo tam hlasuje? Kapitalista. Jak hlasuje? K tomu účeli, aby převahu, kterouž mu poskytuje v soutěži kapitál sesílil ještě moci zákona. Toho, jehož důležitosti nejvíce jsou ohroženy, dělníka, nikdo se neptá!

§. 164. β²) Jak sluší obmeziti dělbu práce vzhledem ke blahobytu národa?

Nejenom na blahobyť dělnictva, ani na blahobyť celého národa nebéře škola národohospodářská ohledu, ponechavši zabezpečení její přírodním mezím dělby práce. Dle náhledu jejího má býti ponechána spůsobu její přirozeným vlohám lidským a přirozeným podmínkám půdy a podnebí. Však krátká úvaha přesvědčí nás o mylnosti náhledu. Ponechá-li se totiž dělba práce náhodě,

může se snadno státi, že jeden národ, tvořící část společnosti státní věnuje se toliko umění a vědám, druhý toliko průmyslu. Jaký bude toho následek? V době, kde rozhoduje průmysl nad platností v životě společenském a státním, octne se národ učený v úplné závislosti na průmyslném. V takovém postavení nalézá se na mnoze národ českoslovanský naproti německému v zemích Koruny České. Ze synů našich najímáno až posavad nejvíce učitelů, kněží, právníků, filologů, lékařů, úředníků atd., kdežto národ německý naplňoval banky, závody obchodní, tržební, továrnické atd. Nebo možná, že jeden národ zanaší se hlavně továrnictvím, druhý rolnictvím. V případě druhém přinuceno jest přirůstající obyvatelstvo buď dělit se o pozemky buď vystěhovati se. Pozůstalé obyvatelstvo bývá brzy co do počtu a tudíž i co do nejhlavnější podmínky moci své předhoněno továrnickým. Za doby, kde rozhodují statky hmotné nad mocí politickou, může státi se národ rolnický otrokem politickým továrnického. Nebezpečí to hrozí opět národu českoslovanskému. Nebo on jest hlavně národem rolnickým, politický soupeř jeho národem továrnickým. Jak tomu odpomoci? Škola národohospodářská ponechává vše svobodné soutěži. *Náhoda* má býti životní silou, zabezpečující blaho národa! Já však soudím, že musí se *národ* postarati, aby byla neblahému tomuto dělení práce záhy položena příslušná mez. Národ musí zakládati po celé vlasti školy průmyslné, spolky na společnou výrobu a tržbu, pokrytí půdu svou hustou sítí železničnou, upravití řečiště řek a průplavů, dobytí si příslušného účastenství v moci politické, vůbec všemožně se vynasaziti, aby práce v státu českém přestala dělit se v továrnickou německou a rolnickou českoslovanskou. Tu má vytknutou zvláštní čestnou úlohu *dělnictvo naše*, kterouž aby provedlo jest jedním z nejvřelejších mých přání, a sice úlohu, aby sjednocením všech živlů sourodých srazilo se v *jeden šik*, nadehnutý jedinou myšlénkou, naplnění totiž veškerých vlastí českoslovanských podnikatelskými spolky dělnickými, kteréž by spolky zásobnými počínajíce výrobu na vlastní účet podnikali a poznenáhla dobyli národu průmysl, kteréhož k veliké škodě jeho nedovedlo zmocniti se *podnikatelstvo* českoslovanské.

Jak má pečovati stát, aby dělbou práce nebyla porušena rovnováha jednotlivých prací národa, aby důležitosti dělby práce mezinárodní nenabýly vrchu nad národními, o tom v hospodářství státním.

§. 165. Pokračováním, spojováním a dělbou práce pěstuje se jedinečnost.

Národ, jemuž podařilo se rozumným pokračováním, spojováním a dělením práce získati konečně nadvládu nad přírodou a moudrým kladením mezi výstřednímu zákonů oněch provádění uchrániti svobodu společenskou, tvoří souhlasný celek, jehož veškeré části jsou obrazem celku, majíce každý svůj zvláštní život; plynoucí proudem národním a splývající s ním v jeden obraz vynikající pestrostí, ladností, vznešeností.

Vítězství toto stalo se možným, že si vybral jeden každý člen pospolitosti ze společné úlohy jistý obor působení, a zdokonaluje ho vedlé sil svých vynikal čím dále tím více zvláštním myšlením, zvláštním konáním, zkrátka zvláštním životem v kruhu bratří svých: jedinečností.

Jedinečnost pěstuje se již zaměstnáním prací nejtěžší, ač tvrdí mnozí, že nejnižší druh dělníků, jako drvoštěpové, zametači a j. tráví toliko jako zvířata život druhový, a nikoliv jedinečný lidský. Odsouzení jsouce k věčné poslušnosti a obmezení na pouhé přijímání a pamatování rozkazů přece *přemýšlí*, a když o ničem jiném, tedy aspoň o vykonání jeho. Nedostatek prostředků hmotných zacpává jim veškeré zdroje vzdělanosti a proto vyznačuje se dělník na stupni tomto stojící bohužel přechasto surovostí a násilnictvím.

Jiná jest jedinečnost dělníka strojnického. Jednotvárná práce strojnická poskytuje dělníku prázdně k přemýšlení. Nejdůležitějším předmětem bývá mu vlastní osud. Rád by ho zlepšil, schází mu ale prostředky. Čeho se nedostává jednomu, hodlá docíliti spolčením se s druhými. Jest úrodnou půdou pro idey vzájemnosti, bratrství a vlastenectví.

Jinak pěstuje se jedinečnost prací řídicí. Na kom mnoho závisí, ten volky, nevolky osvojí si jistou miru sebeurčení a samostatnosti. Důležitost každého kroku nutká k rozvážlivosti a prospěch z provedení dobré myšlenky vyplývající pobádá k podnikavosti.

Daleko větší vliv než-li práce hmotné mají na vývoj jedinečnosti práce nehmotné. Nebo dobývání statků duševních vyžaduje věnování mnohdy celého života na úlohu velmi omezenou. Koprník pracoval 30 let na soustavě své! Takovéto úplné podrobení celé bytosti mnohdy jediné myšlence, jedinému důkazu,

jediné pravdě, činí člověka tak zvláštním, jako jest úloha, kteréž se oddal. Jedinečnost dělníka, učence, umělce, jednotlivce a národa bohatě rozvíjeti, řádně pěstovati a ku blahu obce a státu obraceti nelze nikterak bez svobody. Co filosofové v rozličných soustavách ze základních práv lidských odvodili, co základem jest nad transcendentálností středověkou vítězího utilitarismu novověkého, co za dnů našich heslem jest nejšlechbetnějších lidumilů, totiž „svoboda, zámožnost a vzdělanost“, toho souvislost příčinnou dokazuje též soustava knihy této. Dokazuje, že bez svobody není jedinečnosti a bez jedinečnosti ani výměny ani blahobytu. Až posavad dokázána jest toliko první věta a sice jenom ze stanoviska vědy naší, tedy jenom potud, pokud jedná se o jedinečnost, vyvíjející se rozličnou činností *hospodářskou*. Důležitost důkazu pochopíme zřejměji, postavíme-li se na stanovisko všeobecné politiky skoumajíce: co znamená výrok „všechni lidé jsou si rovni“; v čem záleží lidská rovnost a nerovnost; zdali nepopírá skutečné nerovnosti stát, jenž pěstuje toliko povšechnou *lidskost* zanedbávaje jedinečnost lidu svého; zdali nenutí k uznání a vyhovění skutečnosti oné již rozdíl v pohlaví a stáří; zdali nekalt stát zdrojů života svého odchovávaním lidu vedlé šablony; zdali možná, aby nestejní vychovatelé udělali z *nestejných* lidí *stejně* schovance; zdali by nebyla nerozumna radikalnost, společnost vychovávajícího státníka, kteráž by vzděláním povšechných schopností tělesných a duševních zjednatí si chtěla toliko *lidí*, na místě statných vlastenců, řádných občanů a zručených techniků? Co platí o jednotlivých členech společnosti, platí též o celých národech. Jedinečnost celého národa nazýváme národností. Národnost jest tím vyvinutější, čím zvláštnější jest myšlení, chtění a konání národa, kterážto zvláštnost jest podmínkou zvláštního života národního a tudíž i nezávislého pěstování blahobytu hmotného.

Zamezte vývoj jedinečnosti jednotlivců, a přetržen jest drát, po němž proudí životní síla blahobytu jeho od točny svobody k točně vzdělanosti.

Přerušete vývoj národnosti a výsledek jest v podstatě tentýž, s rozdílem však vedlejším, že tam zničíte jedince, zde národ.